

MAZSU JÁNOS

*Piac, kereskedelem, kapitalizálódás és Piactér
Debrecenben a 19. században II.**

Kereskedelem, piac, kapitalizálódás Debrecenben

A telekszervezet hatását a városi tér szerkezetének értelmezésére és gyakorlati használatára merevségében a 19. század elejétől folyamatosan oldotta az áruforgalom, hitelviszonyok fejlődése, a kiváltságrendszer keretei között is érvényesülő verseny a többszintű piacközponti szerepet is betöltő város gazdálkodásában. A piacosodás a város gazdasági életében, a térhasználat gyakorlatában változó alakzatokban jelent meg: a távolsági közvetítő kereskedelem differenciálódása, a nagyvásárok és heti-napi piacok funkcionális átalakulása, házaló kereskedelem felfutása és hanyatlása, a kézműves termelés-árusítás, illetve a kiskereskedelem és nagykereskedés szétválása, az urbánus kereskedelmi formák - bolt, üzlet, vendéglátás (kávémérés, vendéglő) - gyarapodása.

Ahogy a város és a városi térnek a történelmi értelmezése, a piacnak a recepciója sem andalítóan egysíkú. A piac történelmi értelmezése a Hajnal István Kör 2012. évi konferenciájának előkészületi diskurzusaiban és magán a debreceni konferencián elhangzott előadásokon és vitáikban igen nagy lépést tett előre. Nemzetközi összehasonlításokban való összemérést is kínálnak a Prágai Urbanisztikai Konferencia¹ több szekciójának ugyancsak nagy vitát kavart előadásai. Mindezek feldolgozása és új megközelítések, kutatási kérdések megfogalmazása természetesen hosszabb távon érvényesül majd.

---

* Az itt közreadott dolgozat egy, a debreceni piac és kereskedelem térszerkezetét, térhasználatát vizsgáló munka második fejezete, amelyik a nagyvásárok, a heti, napi piacok, és a házaló kereskedelem viszonyait próbálja rekonstruálni. A következő fejezet a boltos kereskedelemmel és a kereskedelem 1870. évi térszerkezetével foglalkozik. A tanulmány első része a *Metszetek*, 2012/2-3. számában jelent meg.

¹ 11th *International Conference on Urban History*, Prága, Károly Egyetem, 2012.08.29 – 2012.09.01.

A továbblépéshez szükséges diskurzushoz kívánok hozzájárulni a következő, kutatás közbeni kérdésvetésekkel, eredményekkel vagy sokszor csupán „hangos” gondolkodással.

Minden esetre próbáljuk meg legalább vázlatosan áttekinteni a piac értelmezésének szintjeit:

- absztrakt áru- és/vagy pénzcseré, a kereslet-kínálat intézményesült szabályozó mechanizmusa és gyakorlata (*'market, marketspace'*),
- tradicionális vagy tőkés piaci koordináció, és maga az átmenet egyik szabályozásból a másikba (ez utóbbi *'kapitalizáció'*)
- másrészt az árucseré fizikai tere (*'marketplace'*) és ennek fajtái, alakzatai pl.
  - független piacterek, mint közterek vagy magánterek, általánosak vagy termékhez/termékárúsítóhoz kötöttek, stb.
  - nyitott vagy zárt piacok, stb.
  - vásárcsarnok, bevásárlóközpont, üzleti csomópont *'hub'*,
  - legújabbán pedig: *virtuális piactér*, a web alapú elektronikus „térben” folyó kereskedelem (ezt is szokás egyes közelítésekben *'marketspace'*-ként nevezni)

A helytörténeti feldolgozásokban a debreceni piac, kereskedelem sokféle és gazdag megközelítésű rajzolata bukkan elő, ezek azonban jó néhány esetben azonban tipológiailag nehezen értelmezhetők, vagy fogalmukban igen lazán körvonalazottak. A többségében néprajzi megközelítések után a debreceni kereskedelmet gazdaságtörténeti elemző írásaiban² Gyimesi Sándor, miközben feltárta az árucseré regionális kontextusait, figyelmeztetett arra, hogy a debreceni kereskedelem és a debreceniek kereskedelme eltérő, megkülönböztetendő jelentéstartalmakat is takar: *„Debrecen kereskedelme nem azonos a debreceniek kereskedelmével. Meg kell ugyanis különböztetnünk a város lakosainak (hivatásos kereskedőknek, alkalmi árusoknak, saját termékeiket árusító iparosoknak és agrártermelők-*

---

² Gyimesi Sándor: *Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén*. 1. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IX. 5-15., Gyimesi Sándor: *Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén*. 2. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve X. 131-157.

nek) kereskedelmi tevékenységét (a debreceniek kereskedelmét, ami túl is terjedt Debrecen határain), a városban, mint piacközpontban lezajló árucserétől (Debrecen kereskedelmétől), amelyben nem városbeliek is részt vettek.”³

Ez utóbbiaknak csak a városban csupán A vásárokon engedték meg az árusítást, hiszen a kereskedés a városi polgárok féltékenyen őrzött monopóliuma volt.

A néprajzi munkák javából, különösen Dankó Imre írásaiból, Gyimesi Sándor tanulmányainak szemléletéből, szerkezetéből valamint a levéltári forrásokból⁴ kibontható a debreceni kereskedelem egyféle funkcionális tipológiája a 18. század végétől az 1870-es évek végéig tartó időszakban.

Időtartam, rendszeresség, gazdasági hatókör/vonzáskörzet és termékek szerint **a kereskedés a következő szinteken és szervezeti keretekben** bonyolódott:

- **Országos vásárok/**”nagyszabadságok” – regionális, távolsági kereskedelem, és korlátozott lokális (városkörzeti és városi) ellátási funkció
  - kirakodó vásár
  - állat és terményvásárok
- **Heti vásárok/** ’heti piac’ (kedd, szombat) - a helyi lakossági igények (városkörzeti, városi) ellátási funkció
- **Speciális heti termékvásárok** – a kijelölt árusító napok kivételével a funkciója a heti vásárokéval többségében azonos
  - sertés, épületfa, deszka (hétfő)
  - tűzifa, szén, szalma, széna (szerda)

³ Gyimesi Sándor: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén 1. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IX. 5.

⁴ Alapvető munka Dankó Imre néprajzi tanulmányain túl Szimics Mária történeti feldolgozása (Szimics Mária: A debreceni országos vásárok története. Bp., 1938), valamint Eördégh Béla: Debrecen piacának szállítóterületei. Földrajzi Közlemények LXXVII. 1953. 267—276.; Papp Antal: Debrecen vonzáskörzete. Alföldi Tanulmányok V. Békéscsaba, 1981. 177—201. Lásd még: Komoróczy György (szerk.): Hajdú-Bihari Kéziratos térképek. Debrecen, 1972., Gazdag István (szerk.): Hajdú-Bihari kéziratos térképek. Debrecen, 1982. És különösen: Dankó Imre: A vásár-piac mint urbanizációs tényező Debrecen életében XIX. századi kéziratos térképek alapján. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1982. 605–613., uő: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII–XIX. század fordulóján. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve I. 135–188.

- **Élelmiszerárúsítás/**'napi piac' (többségében minden nap – istentisztelet ideje alatti tilalommal) napi „élet”⁵ szükségletek kielégítése, speciális élelmiszerek árúsítása térben is szeparálva
  - 'halpiac' („Csík = Hal = Rák Piacz")
  - 'hagymapiac'
- **Házaló kereskedelem, házalás** (többségében minden nap napkeltétől napnyugtáig) funkciója kezdetben a nagyvásárookra vagy heti vásárookra felhozott, de megmaradt áru értékesítése volt, az 1830-as évektől egyre hangsúlyosabb lett - a tilalmak miatt a városi lakhatástól eltiltott - zsidó kereskedők direkt árúsítási formájaként.
- **Monopolisztikus árúsítás** (regálé jogon a város tulajdonát képező boltok, mészárszékek, korcsmák, valamint a só- és a dohányárúsítás)
- **'Boltos kereskedelem'** (kizárólagosan a kereskedő társaságok tagjai által folytatott, szigorúan céhes keretek között, a városi polgárjoghoz kapcsolt kereskedelmi forma volt 1849-ig, mint a leginkább urbánus ám és egyben leginkább helyi feudális privilégiumok által védett-korlátozott kereskedési forma, vasárnap kivételével napi folyamatosságú árúsítással) – funkciója a helyi és városkörzeti lakossági igények kielégítése

A fenti tipológián túl természetesen még joggal vetődik fel a **nagybani kereskedelem (nagykereskedelem)** és a **kiskereskedelem** szintjeinek, egymáshoz való viszonyuk és változásuk pontosabb figyelembevétele. Hiszen éppen ennek az időszaknak a fejleményei hozzák magukkal a *mezőgazdálkodás és kézművesség* valamint a hozzájuk *kapcsolódó termék-eladási tevékenység*, a *saját termékekkel való kofáskodás*, a saját gazdálkodáshoz kapcsolódó *nagybani és részben közvetítő kereskedelem* és a *teljes egészében a nagybani és közvetítő*

---

⁵ Debrecenben és környékén tágabb értelemben 'élet'-nek nevezték a napi megélhetéshez szükséges alapvető élelmiszereket, szűkebb és elterjedtebb értelmezése a kifejezésnek a kenyérsütéshez használatos gabonafélék és belőlük készült liszt, darálék. A közösségi szabályozás ezekre vonatkozóan erőteljesen különbözött a többi áruféleségre szabottaktól.

kereskedelemre alapult tevékenységek és szervezeteik elkülönülését, hálózataik kiformalódását.

Mindezek tehát meghatározóan befolyásolják a kereskedelmi tevékenység gyakorlati terének és térhasználatának, de ugyanígy a róluk alkotott képzetek át/alakulását is – folyamatos mozgásban.

A nagyvásárok tere(i)

Az első ismert, de már akkor is a kialakult viszonyokat szentesítő debreceni vásárszabadság 1405-ből, Zsigmondtól származott, később a kiváltságok kiegészültek a cívis városban sajátos autonómiát hordozó 'derék' utcák vásári szabadalmaival. A középkorban a városban három utca is tarthatott vásárokat: első a település központjává váló Piac utcán, a második a Mester utcán, a harmadik pedig a Homok (későbbi Csapó) utcán.

A 18. század elején már évente már hat vásár vonzotta a sokadalmat Debrecenbe. Mivel a vásárok időtartama 12-15 nap volt, azt jelentette, hogy akkor Debrecenben egy évben 70-90 napon át országos vásár volt. Ezekhez hozzászámítva a hetivásárokat is, Debrecenben majdnem az év felében vásáros nap volt. A szabad királyi várossá lett város vásárügyét az átalakuló piaci érdeklődésre tekintettel 1747-ben újrászervezték, a nagyvásárok számát lezárták négyre, de a hozzájuk kapcsolódó jogosítványokat, a vásártartási rendszabályokat korszerűsítették, növelve a '*szabad a vásár*' vonzerejét. Méltán nevezték a debreceni négy nagyvásárt „*debreceni nagyszabadság*”-nak messze földön.⁶

A debreceni nagyvásároknak a kereskedelmi vonzása a 18. század végén és a 19. század első felében 30-300 kilométeres, termékek és konjunktúra függvényében változó gazdasági teret jelölt ki. Ez az a „*nagyvásár vonzáster*” - amelynek a központja a ***debreceni nagyvásár intézménye és konkrét tere***. De a debreceni kereskedelemnek ezen a vonzáskörzeten jóval túlmenően is működtek árucseres kapcsolatai. Bár a 18. századra már a levantei távolsági kereskedelem erősen hanyatlott, igen jelentős volt

---

⁶ Boldisár Kálmán: Debreceni vásárok. DKK 1934. 84-88. A 'szabadság' kifejezés természetesen 1849 előtt konkrétan kiváltságot, arra épülő szabadságot jelentett.

a 19. század első felében a határokon átnyúló áruforgalom Debrecenből három irányban is. A szatmári, kassai, eperjesi és főleg pesti kereskedők közvetítésével Morvaország, Alsó-Ausztria, Galícia, Lengyelország, a városok vonatkozásában pedig: Brünn, Bécs, Tarnow, Krakkó felé és felől lebonyolított áruforgalom. Vannak források, amelyek arról tanúskodnak, hogy a Kassa közvetítésével Debrecenből észak felé irányuló kereskedelemnek több ízben Magdeburg, Danzig, Hamburg volt a végállomása.⁷

A debreceni nagyvásárokon a használati cikkekén kívül alapvető terményeket (gabona, kukorica), élelmiszereket (bor, pálinka, bab, káposzta) és nyersanyagokat (bőr) árusítottak, külön helyen tartott állatvásárokon találtak új gazdákra a lábasjószágok (marha, ló, sertés, juh).

A debreceni vásárok funkcionális vonzáskörzetei a 19. század első felében⁸

⁷ Dankó Imre: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 1. 142-146.

⁸ Magyar Néprajz (Szerk: Paládi Kovács Attila) 8. kötet 844., *Debrecen funkcionális vásári vonzáskörzetei*, <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/404.html>. Az alaptérkép átdolgozott, kiegészített változata.

Jelmagyarázat:

- piros/belső ovális – a napi és heti piacok vonzáskörzete,
- külső/zöld ovális – a nagyvásárok vonzáskörzete,
- a zöld nyilak – az országhatáron túlnyúló kereskedelmi forgalom irányai és nagyságrendje.

A város belterületen tartott vásárok forgalma, tömegei a 18. század utolsó harmadától egyre nagyobb terhelést róttak a városra, főként közrendészeti szempontból. Előbb csak nehezen kezelhetővé váltak a sokadalmak, majd a 19. század eleji tűzvészek (1802, 1811) és a behurcolt betegségek (1831 – kolera, 2000 debreceni lakos halála)⁹ a növekvő vásári zsúfoltság katasztrofális következményeit is megmutatták. Ezért a nagyvásárok fokozatosan kikerültek a város nyugati palánkján kívüli területre, Német utcai és Hatvan utcai kapuk közötti térre, ahol a Pestre menő országút is húzódott.

Előbb a nagyvásárok ('nagyszabadságok') megbontották a város belső zárt lakóterületére vonatkozó tilalmakat, korlátozásokat, a vásárok idejére – helypénz vagy sátorbérlet fejében – városi polgárjoggal nem rendelkezők is árusíthattak, igaz napnyugtakor továbbra is el kellett hagyniuk a belső várost. Ezért még nagyobb mozgásteret jelentett a nagyvásárok nem kiváltságos kereskedőinek, amikor a nagyvásárok fokozatosan kiszorultak a belső város körbekerített területéről.

---

⁹ Gazdag István (szerk.): Debrecen város történeti kronológiája IV. 1791-1847. 176-178.

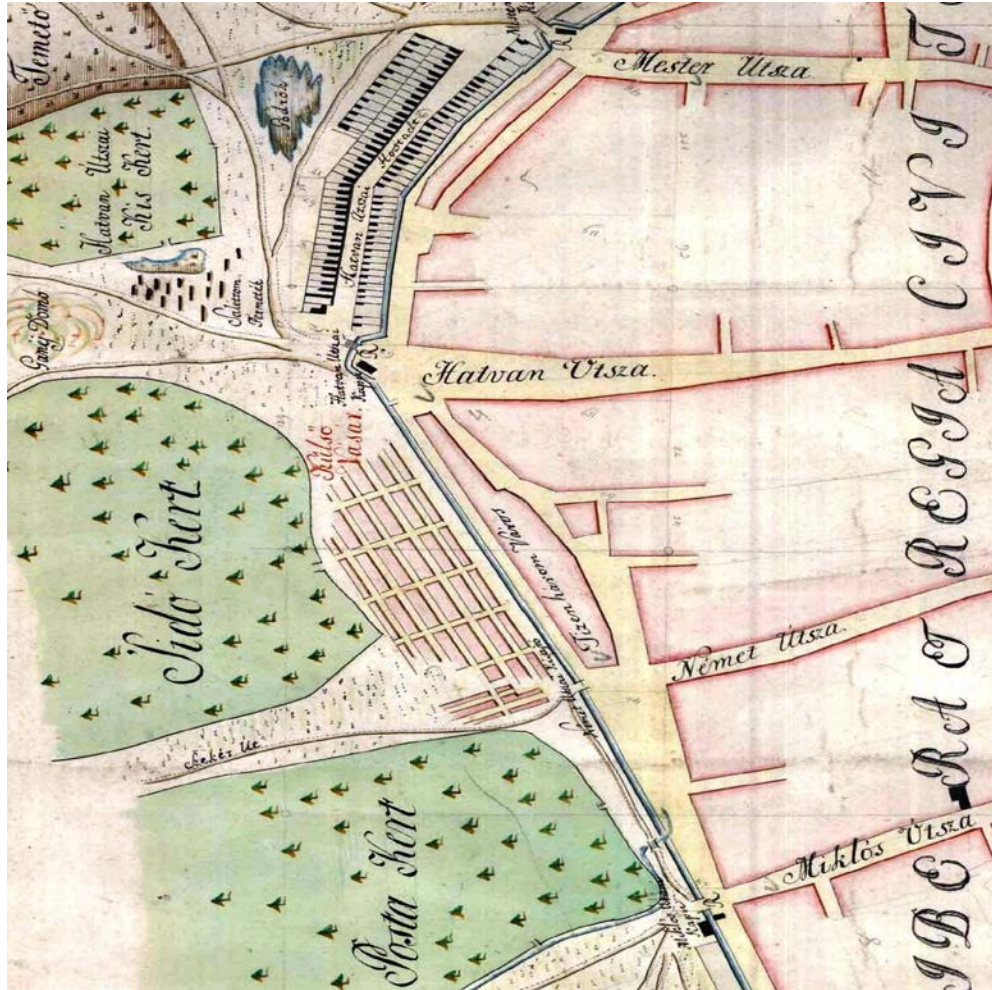
A Külsővásártér (Külső Vásártér) ábrázolása a város 1811-12. évi szabályozási állapotát mutató térképen, a Külső Vásártér megjelölésével (piros ovális)

(HBML DVT 264-150)

A Külsővásártér (Külső Vásártér) ábrázolása 1811-12. évi szabályozási állapotot mutató térképen (kinagyított részlet)

(HBML DVT-264-150, részlet)

A várospalánkon belül csupán **a lakosság napi-heti ellátásában nélkülözhetetlen és megszokott termékek árusítása** és a **kisebb (heti, napi) piacok** maradhattak.

Az 1790-es évektől a „Külső Vásártéren” megtervezett, mérnöki kijelölésű utcák mentén szabványos „deszkasátrak”-ban szigorú rendtartás alapján, terméktípusok

és/vagy eladói közösségek szerint rendezve történhetett **a kirakodó vásári** árusítás. Az árusok tartósabban is bérbe vehették a sátorhelyeket, de a városi szabályozás szerint tulajdont nem szerezhettek. Az egyre állandóbb és kiszámítható piaci forgalom miatt a palánkon kívüli vásártér területe növekedett, újabb utcákat nyitottak meg, újabb sátorbérleti szerződéseket kötve. Egyes térképi ábrázolásokon a bérelt sátorok, árusítóhelyek sorszáma elérte vagy meghaladta a 600-at! A sátorszerződések adatai mellett az 1790-es évektől egyre több jel mutatja a vásárokon árusítók között a bécsi, pozsonyi, késmárki és erdélyi kereskedők mellett a zsidó kereskedők számának és szerepének növekedését.

Árulkodó egy 1816-ból származó térképen (HBML DVT-995) a következő árusító helyek sorolása: „Késmárki Gotlerek és Tő tsinálók utszája”, továbbá: „Külföldi Gombkötők”, vagy: „Debreczeni Gombkötők”, illetve: „Deb-recezeni Vásárosok”, Debreczeni Kalmárok”, „Második Bétsi utsza”, „Első Bétsi utsza”. Közeliükben jelzik „Samos Újvárosi Pokrózdosok és Pamutot árulók”, illetve „Rosnyai Vásznasok utczájá”-t és mellettük a „Szüts Portékát áruló Pesti Szütsök”, aztán: „Debreczeni Gyóltosok”.

A Külső Vásártér sátor kiosztásának a rajza

(HBML DVT-75-150)

A 18-19. század fordulójától már külön utcája volt a zsidó kereskedőknek ('*Sidók útszája*', '*Sidó Kereskedők útszája*')¹⁰, rituális szabályok szerinti étkezésük céljából '*Köser Traktir Ház*' elnevezéssel étterem nyílt és közvetlenül a szomszédságában kínálta az italokat a „*Köser pincze*”. A nagyvásárok alkalmával egyre jelentősebb számú izraelita vallású árus, vásáros számára engedélyezték imaház megnyitását is, a vásártér területén, a városfalakon kívül.¹¹

A századfordulótól 19. század derekáig a vásártéren a félévnyi vásáros nap és a növekvő forgalom miatt érdemesnek látszott a deszkasátrakat kőépítményekkel felváltani (az előző térképen a vörös szín már a kőből épített boltokat jelzi), amelyek megoldották a vásárok közötti időszakban az áruk raktározását is.

Ezzel a debreceni vásártér lassan átalakult egyfajta korabeli '*premodern bevásárlóközpont*'-tá, amely a debreceni nagyvásárokon kívül kiszolgált a heti vásárokon való árusítást,

¹⁰ HBML DTV 204-72

¹¹ HBML IV.B.1405/b. 41 No 282/1879

de a környező vásárok szempontjából is logisztikai bázisa lett az állandósuló kereskedelmi hálózatnak. Így a saját termékeiket árusítók mellett egyre nagyobb szerepet játszottak a más árujával kereskedők, differenciálódott funkcionálisan a nagykereskedelmi és kiskereskedelmi szerep. A pesti, bártfai, kassai, eperjesi vagy akár bécsi nagyvállalkozók megbízottjai vagy alkalmazottjai, cselédjei egyre nagyobb számban kötődtek a debreceni tartózkodáshoz.

A 19. század első felében a debreceni háztulajdonosok egyik jelentős kereseti forrásává vált a lakásbérletből származó jövedelem. Mivel a 'vásározó népség' jogállása és vallása szerint sokszínű volt, közülük csak töredék bérelhetett szállást a város belterületén, a megoldást a találmányos cívisok a városi szabályozást is megkerülve próbálták megtalálni – saját hasznukra. Az egyik féle megoldás a város határában lévő fogadók kiadása volt, legtöbbjük ráadásul nemesi funduson állt, nem a város, hanem a tekintetes Bihar vármegye joghatósága alatt.

A másik, tömegesebb megoldást jelentette a város belterületét határoló palánk és árok külső oldalához tapadóan a „külsősoros” lakóhelyek építése. Így alakult ki a vásártér északi szomszédságában a palánk elbontásáig külterületinek számító Vendég és Pesti utca, amelynek beszédes névadása is mutatja születésének motívumait.¹²

A zsidó vásározóknak, kereskedőknek szálláshelyül a leleményes debreceni polgárok még kínáltak olyan megoldást is, amelyet a város előljárói nem néztek jó szemmel, tiltották, de igen csekély hatékonysággal. Ez pedig a vásártér mögötti kertben a korábban használt ólak és tárolásra használt építmények átalakítása volt oly módon, hogy az lakhatásra és akár raktározásra is alkalmassá váljon.

Vizsgálatok sokasága indult az ügyeskedő szándékok kiderítésére, de a polgárok nyilatkozatával, ti. az átalakított épületet csak a tanácsnak tetsző, engedélyezett célokra használják, nem tudtak és talán nem is akartak mit kezdeni.

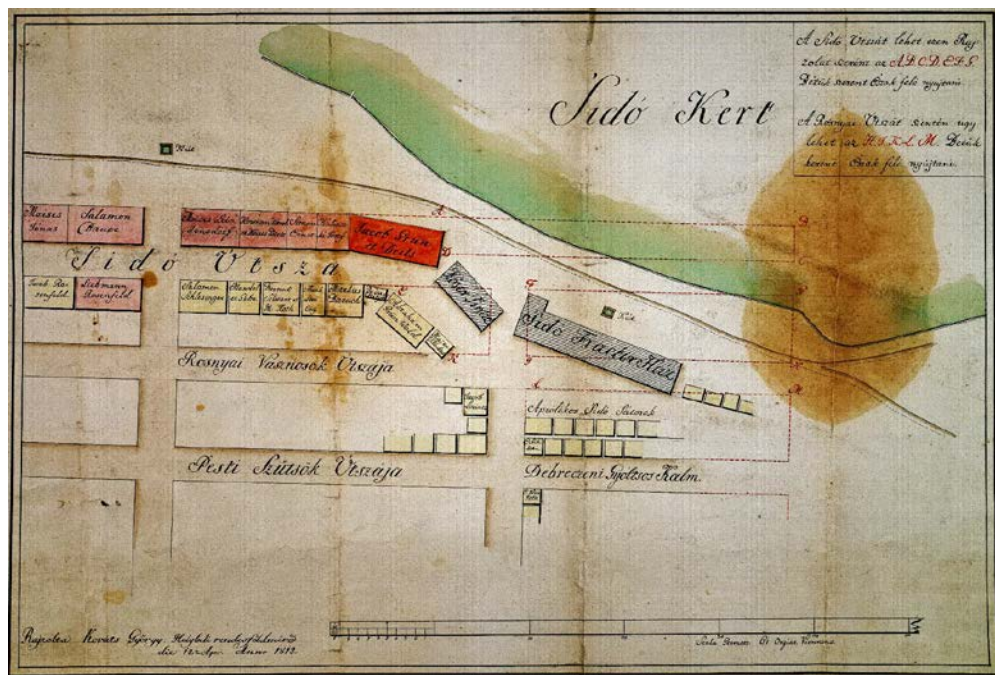
---

¹² HBML DVT 264-150 . Az 1811-12. évi szabályozási térképen a két külterületi utca vonalait már látszanak, a térképész „Hatvan Utszai Hostadt” névvel jelölte őket.

A 18. század végéig Koskertnek nevezett területet először a városi köznyelv kezdte zsidókertnek nevezni, majd hivatalos elnevezésként is állandósult, 'Sidó Kert' névvel szerepelt a korabeli térképeken.¹³

A Vásártér egy részlete a zsidó árusok sátraival övezett 'Sidó utsza' egy részével, háttérben a 'Sidó kert'- tel

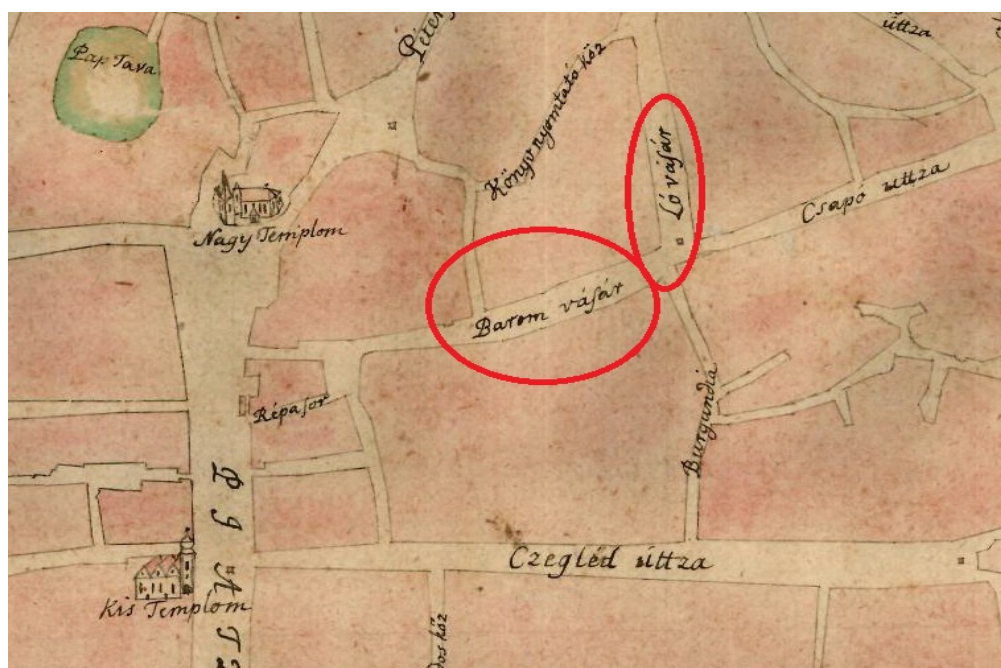
(HBML DVT-259-150)

A kirakodó vásárokon kívül az országos nagyvásárok másik eseménye volt az **állat- és terményvásár**. Ezeknek a jelentősége és forgalma Debrecenben a 19. század első felében meghaladta a kirakodó vásárokat. A század első évtizedeiben még háromszorosra tehető a különbség, majd az iparcikkforgalom növekedésével a két vásár nagyságrendje fokozatosan közeledett egymáshoz, de a század közepén még mindig a 20-30%-os többlet mutatkozott az állat és terményforgalom javára. A 19. század első

¹³ HBML DVT 264-150. A Zsidókert nevet 1927-ben váltotta fel a Széchenyi-kert elnevezés.

felében az állatvásárok belső arányai is jelentősen megváltoztak, a korábbi marha (barom) és ló dominanciáját fokozatosan átvette a juh és sertés.¹⁴ A növekvő és változó szerkezetű forgalom, valamint a higiéniai problémák miatt e **vásárok helye** a 19. század folyamán folyamatosan vándorolt a **belső területeiről a várospalánkon kívülre**. Az állatvásárok (ló és barom) helyének első térbeli megjelenítése a nemrégiben az OSZK állományában nemrég felfedezett¹⁵ 1752. évi várostérképen található. Kovács György térképész a Csapó utca második negyedébe (mai Vár utca és Rákóczi utcák közé) írta be a „Barom vásár” megjelölést, hozzá kapcsolódóan a betorkolló utcára (mai Rákóczi utca) helyezte a „Ló vásár”-t.

Az 1752. évi térkép részlete az állatvásárok terének megjelölésével, a Nagytemplomtól két háztömbnyire

(OSZK 452)

¹⁴ Gyimesi Sándor: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén. 1 A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IX. 11-14.

¹⁵ Köszönet Papp Józsefnek, a Debreceni Mikrofilmtár vezetőjének, aki felhívta a figyelmemet erre a térképi bejegyzésre.

Egy másik, 1846-ra datált térképen már a lóvásártér kitelepítéséről szerezhetünk információt: „régii Lóvásár utca”-ként tünteti fel a térképen névtelen, az Egymalom utcától jobbra eső utcát, a mai Rákóczi utcát.¹⁶ A **termény vásár** általában az állatvásártér egy részén zajlott le, külön csak nagyon ritkán jelezték a térképeken: búzavásár, favásár, kolompérvásár, stb.

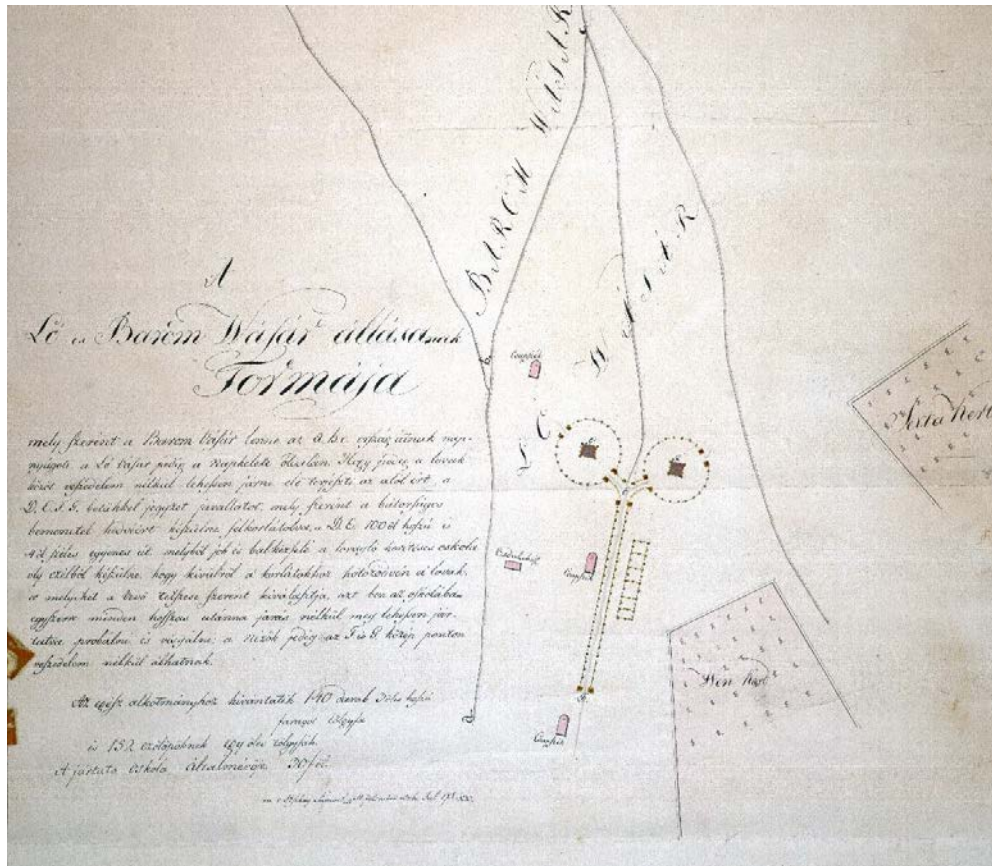
A 19. század első felére, ahogyan a debreceni vásáron árult termékek elemzése alapján készült munkák is kimutatták, a korábbi évszázadokban jelentős levantei, balkáni, Konstantinápoly felé és felől zajló áruforgalom jelentőségét veszítette, a város vásáranak vonzáskörzete némileg visszaszorult, az Erdély felől vagy Erdélyen keresztül zajló áruforgalom súlypontja áttevődött az állatvásárookra. A marha és sertés mellett főként a ló volt az, amit messzebb földről is ide hajtottak: Máramarosból, Mezőségről, Bonchidáról, sőt külföldről, például Bukovinából Csernovic környékéről is. Ugyancsak növekvő ütemet mutatott ezekről a vidékekről az állatbőrökkel való kereskedés.

A 19. század elejétől már évi 40-60.000-nyi juhot és 10-20.000-nyi sertést hajtottak a debreceni vásárookra. A növekvő forgalom, a birkák, sertések másféle terelési módja és egészségügyi megfontolásokból az állatvásárokat már a várospalánkon kívül, az északnyugati oldalon tartották meg. Egy 1829. évi térképen már „külső” baromvásárteret jelölnek (DVT-571) és 1833-ban is az állatvásár területének a megnagyobbítása céljából készítettek kéziratos térképvázlatot a Vénkert és a Sestakert külső részén elvezető út mentén, a város Hortobágy felőli oldalán.

---

¹⁶ HBML DVT-1167.

A „Ló és Baromvásár” területe Debrecenben 1833-ban, a városfalon kívül, észak-nyugatra, a Sestakert és a Nagyerdő szomszédságában

(HBML DVT-608)

Az állatvásárokhöz kapcsolódott a nagybani terményvásár és a nagybani szénapiac, amelyeket e szoros kapcsolódás miatt legtöbbször nem is tüntettek fel a térképeken. Egy, a 19. század közepére kialakult állapotokat feltüntető térképen (HBML-Ny-029) mégis sikerült felfedezni a Külső Vásártértől észak-nyugatra húzódó területen, a szőlőskertek és a Hatvan utcai temető által közrefogott öblösödésben a 'Széna piacz' jelzését, a Hatvan utcai szőlőskert mögött pedig a szénapiac depójakén is szolgáló 'Széna Rakhely'-et. (Ahogyan a civis városban mondták, a 'kis mértékben' való széna-árusítás megmaradhatott a városfalon belül, a központi piac egyik árucikkévé.)

Ugyanezen térképen fedezhető fel a város átellenes oldalán, a Szentanna utca végén, de még a lakott területen, a városfalakon belül a 'Szénpiac'.

A vásározók és vásárforgalom trendjei forradalom előtti időszakban

A vásározóknak a körét egy megközelítésben kirajzolja a vásárok funkcionális vonzáskörzete. Más megközelítésben, a kiváltságrendszer jelölte ki, hogy ***kik és milyen módon vehettek részt a vásárokon.*** A nagyvásárok ugyanis a helyi és a városkörzeti lakosság ellátásán, valamint a távolsági és átmenő-közvetítő kereskedelmen túl fontos bevételi forrást jelentettek a kiváltságaival élő cívis városnak. Az 1693-as szabad királyi rangra emelő kiváltságlevelével megerősítette a régi gyakorlatra hivatkozva Debrecen vámszedési jogát. (Gyimesi I.9.) Ez a jog a gyakorlatban kétféle vám szedésére is feljogosította a várost: a 'külső' vámot a kiváltságos közösség határain belépők fizették a mátai hídnál – ez adta meg a nevéssé vált hortobágyi csárda és a kőhíd fontosságát.

A városhatáron beléptetés és egyben a külső vámszedés helye

(HBML-DVT-822-102)

A 'belső' vámot a város belterületére vagy a külső vásárterekre érkezőkre vetették ki. A belső vám tételei közül a 19. század első felében az átmenő forgalomra kiszabott díjak hozzávetőlegesen a bevétel egyötödét tették ki, míg a négyötödét a nagyvásárookra érkező szekerekre és eladásra szánt állatokra kivetett helypénz, valamint az állatok vásár idejére biztosított legeltetés legelőbére.

A vámtételeket a kiváltsággal rendelkezőkön kívül mindenki pontosan tartozott fizetni, ha árusítani akart a debreceni nagyvásárokon.

Vámmentesen vásárolhattak azonban a nemesek, a szabad királyi városok polgárai, a helyieket is beleértve, valamint jószomszédi viszony és a kölcsönösség okán a hajdúvárosok polgárai, a karcagiak és a Nagyváradtól keletre eső dombvidékről érkező ún. 'hegyköziek'. A visszaélések elkerülését célozva az előbbi okok miatt vámmenteseknek is kiadták a helypénzcédulát, hogy szükség esetén egyszerűen igazolhassák árusítási jogosultságukat. Gyimesi Sándor számításai szerint a vámmentességgel élők a vásári forgalom 20-25%-át is kitették. (UO.11.)

A belső vám bevételei, így ha nem is pontosan, de nagyságrendjében mutatják a debreceni nagyvásárok forgalmának trendjét és nagyságrendjét.

A 19. század első felében a debreceni nagyvásárok forgalma - erős hullámzásokkal az 1820-as és 30-as években - de fokozatosan növekedett. (grafikon8.+11.) A nagyvásárok forgalmának belső szerkezete a 19. század elején még mutatta a helyi vásárlóerő/kereslet iparcikk és fűszer-gyarmatáru iránti gyengeségét a élő állatokkal és nyers-termékekkel szemben. A kirakodó vásárok éves forgalmát a század elején mintegy háromszor meghaladta az állat- és terményvásárok forgalma. A század első felének trendszerű forgalomműködése mögött azonban jórészt az iparcikkek iránti kereslet fokozatos növekedése állt. Az 1830-as években a korábbi háromszoros túlsúllyal szemben már csak mintegy 20%-os volt többlete az állat- és terményvásárok forgalmának a kirakodó vásárokéhoz képest. Az 1840-es években a kirakodó vásárok forgalma újra hanyatlani kezdett, e mögött azonban már nem csupán a ciklikus gazdasági krízis hatását feltételezzük, hanem kisebb piacok szerepének a növekedését. És főként a nagybani kereskedelem szerkezetének átalakulását és a bécsi, pozsonyi és pesti nagyke-

reskedelmi vállalkozásokhoz kapcsolódó urbánusabb helyi értékesítési formák elterjedését és szerepük gyors gyarapodását is.

A nagykereskedelem és kiskereskedelem szétválásának egyik alakzata – az úri vásár

A 19. század első felében a közvetítő kereskedelemben korábban vezető szerepet játszó örmény kereskedőket a zsidó nagykereskedők fokozatosan kiszorították, a gyarmatárúk, a divatcikkek, iparcikkek vagy éppen a könyvek forgalmazásában a szerepük dominánssá vált.¹⁷ A nagykereskedelem átalakította a vásárok természetét is, közvetlen árusítást a nagykereskedők alkalmazottakon, megbízottakon vagy éppen kontraktor kiskereskedőkön keresztül végezték. A vásári árusítás mellett a nagykereskedők kialakították lerakataikat is. Vagy debreceni polgároktól bérelt belterületi raktárakban, vagy pedig a külső vásár területén bérelt sátozt alakították át tartós építménnyé, „kőbolttá”.

A 18. század folyamán a vásárokból csak személyes ismeretség alapján történt - a szokásos készpénzfizetés mellett - a hitelbe vagy „félpénzbe” eladás, a kiállított egyszerű „kontó”-t az ismerős iránti bizalom szavatolta, és persze a cívis város hatóságai is.

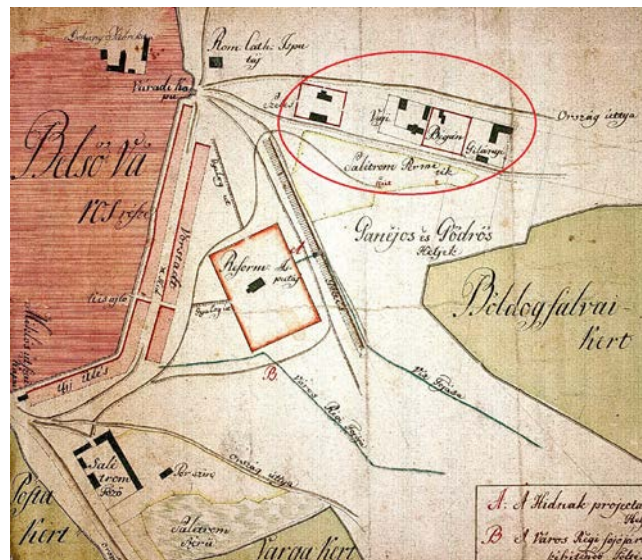
A 19. század elejétől vált jelentőssé az a **nagybani, minta utáni kereskedelem, hitel- és váltóügyletekkel kombinálva**, amelyet már egy kialakuló nagykereskedői kör és üzletfelek közötti intézményesült bizalom mozgatott. A városban és piackörzetében hiányzó árucikkek beszerzése és forgalmazása, a debreceni termékek távolsági kereskedelme, nagybani forgalmazása és a közvetítő kereskedelem fokozatosan szoros együttműködést alakított ki a cívis várost vezető gazdasági elit és a főként zsidó nagykereskedők, üzletemberek között. A kortársak által használt kifejezéssel az „úri vásár” egyfajta **premodern árutőzsde** szerepét töltötte be Debrecenben. Megváltozott a nagykereskedői üzletkötések módja mellett a **térhasználata, helyszíne** is. Míg a hagyományos „parasztvásár” a vásártéren vagy a vásárutcában folyt, a nagybani ügyletek már kerültek a sokadalmat, részben a **Bika vagy más belvárosi fogadóknál** bonyolí-

---

¹⁷ Dankó Imre: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 1. 143.

tották.¹⁸ Mivel a zsidó nagykereskedőkre vagy megbízottjaikra is vonatkozott az éjszakai tilalma a város palánkkal övezett belterületén, ők a **város külterületén** („külső város”) foglaltak szállást többnyire nemesi funduson felépített **vendégfogadóknak**, ahol jobbra egyéb pénzügyleteiket is lebonyolították. A nagybani kereskedelem jelentőségének a növekedése miatt 1824-től már nem csupán szobák időszakos bérlete látszott célszerűnek, egy zsidó üzletember, Áron Ábrahám és felesége, Saly Deutsch a **Ghilányi fogadót** egészében és kocsmástól árendálta előbb három évre, amelyet aztán többször meghosszabbított.

A város déli, Várad kapuja előtt fekvő fogadók, amelyek az „Úri vásárok” színhelyéül szolgáltak a városfal elbontásáig

(HBML DVT- 445-150)

¹⁸ Móricz Pál: Emlékezzünk régiekről. Rajzok a nem rég múlt időkből. Bp. 1891. 20-21.

„A parasztvásárra a közvetlen árusítás és vétel, a készkereskedés, a vásárban való személyes részvétel volt a jellemző. Az úri vásárt viszont a nagy mennyiségű áru, az uradalmi termékek, a termelvények széles köre, a személyes részvétel hiánya, a közvetítő személyek és szervezetek megjelenése jellemezte. A gazdag földbirtokosok, nagykereskedők megjelentek ugyan a vásár időpontjában, Debrecenben, de nem a vásárban tartózkodtak, hanem árújukat vagy vételi megbízásaikat igyónökeikre, kereskedőkre bízva a vendégfogadóknak időztek és szórakoztak...” – írta Dankó Imre. Dankó Imre: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 1. 144-145. még Fényes Elek: Magyarország leírása I. Pesten, 1847. 90-91. II. 389.

A Ghilányi fogadó ettől fogva zsidó nagykereskedők, üzletemberek és családtagjaik, személyzetük elszállásolására szolgált az év valamennyi napján. A bérleti szerződés teljesítésének biztosítékául a tulajdonosok ekkor már elfogadták egy másik zsidó üzletember, Katz Gergely kezességi nyilatkozatát, ilyen nyilatkozatot korábban csupán vagyonos nemesembertől vagy pedig telekkel-házzal bíró debreceni polgártól fogadtak el. A fogadó árendája megmaradt azután is, amikor 1836-ben a tekintetes cívis város az ingatlant bonyolult ügylet keretében a Ghilányi családtól magához váltotta, így annak területe nem Bihar vármegyéhez, hanem Debrecen városához tartozott.¹⁹

***

A heti és napi piacok szerepe és helye az 1840-es években

Az új nagykereskedelmi formák terjedése mellett a 19. század első felében növekedett Debrecenben a helyi keresletre és vásárlóerőre támaszkodó kisebb piacok szerepe, amelyek szerkezete tehát a következő volt:

- **Heti vásárok/** 'heti piac' (kedd, szombat) - a helyi lakossági igények (városkörzeti, városi) ellátási funkció
- **Speciális heti termékvásárok** – a kijelölt árusító napok kivételével a funkciója a heti vásárokéval többségében azonos
  - sertés, épületfa, deszka (hétfő)
  - tűzifa, szén, szalma, széna (szerda)
- **Élelmiszerárusítás/**'napi piac' (többségében minden nap) napi „élet”²⁰ szükségletek kielégítése, speciális élelmiszerek árusítása térben is szeparálva
  - 'halpiac' („Csík = Hal = Rák Piacz")
  - 'hagymapiac'

¹⁹ HBML IV.A.1011/k. rel.civ.750.1836.01-10., Jelentések 48/836.

²⁰ Debrecenben és környékén tágabb értelemben 'élet'-nek nevezték a napi megélhetéshez szükséges alapvető élelmiszereket, szűkebb és elterjedtebb értelmezése a kifejezésnek a kenyérsütéshez használatos gabonafélék és belőlük készült liszt, darálék. A közösségi szabályozás ezekre vonatkozóan erőteljesen különbözött a többi áruféleségre szabottaktól.

A város vezetése számára a kispiacok feladata elsődlegesen a helyi lakosság biztonságos ellátása volt, a szempont mögé szorult a piac működtetésére vonatkozó szabályozásban minden más. (Helyi adófizető kézművesek és őstermelők érdekeinek érvényesítése vagy szociális megfontolások, pl. özvegyek létbiztonsága.)

Ezért a piaci nap előtti estén már távolabbról is érkező árusokat ugyan beeresztették a városba, de csak a piaci napon kezdhették meg az árusítást. A piaci napon is azonban a rendtartások 9 óráig biztosították a debreceni polgároknak az 'elővétel'-t, mindenki más csupán akkor kezdhette meg a vásárlást, ha a debreceni polgárok már beszerezték a szükségleteik szerinti árumennyiséget. Az elővételi jog tekintetében a város egy kalap alá vette a debreceni polgárokkal az ugyancsak kiváltságos nemeseket, így szerették volna elkerülni a tekintetes Bihar vármegyével a konfliktus kialakulását. Kilenc óra után már a kispiacokon is szabad vásárlás, sőt, bármilyen kiváltsággal való visszaélést keményen büntettek.²¹ A helyi kalmároknak például tilos volt a vidékről beérkezett asszonyok saját előállítású termékét (dohány, vászon stb.) felvásárolni és haszonnal továbbadni. Az árfelhajtó közvetítő kereskedelem korlátozása az ellátás biztonsága érdekében a század első felében mindig felülírta a helyi adót fizetők érdekeinek érvényesülését.

A városi ellátás körén belül is különleges helyzete volt az alapélelmiszereknek, amelyet a rendtartásokban gyakran 'első szükségbeliek'-nek neveztek.²²

Az alapvető élelmiszerek csupán saját szükségletekre vásárlását a heti és napi piacokon egyenesen 10 óráig biztosították: „*Az élelemre valókat, sem kívül, sem belől a' Vásáron délelőtt 10 óráig – azoknak elvesztése büntetése alatt – nyereségre megvenni senkinek sem szabad, melynek árából a' vám megfizettetvén a' megmaradott rész 1/3-da a' Vám felügyelőé, 2/3-da pedig a béjelentőé leszzen.*”

A kálvinista Rómában a városi élelmezés biztonságának oly hatalma volt, hogy a már említett 'első szükségbeliek'-hez sorolt élelmet még ünnep- és vasárnap, sőt az isten-

²¹ HBmL. IV.A. 1011/m. 901, 1011/n.5.

²² HBmL. IV.A. 1011/n.5.

tisztelet alatt is eltűrt volt árusítani. („*Ünnep és Vasárnapokon Isteni tisztelet előtt és alatt, minden élelemre valóknak árulása – az első szükségbelieken kívül tilalmas.*”²³)

A városi piacokra a század első felében egy cc. 40-50 kilométer sugarú ellipszis alakú területről szállították be a rendkívül változatos árutömeget. Ez a piaci vonzáskörzet északon Újfehértó, Hajdúnánás vonalától nyugaton Püspökladányig, dél felé Berettyó-újfaluiig, keleten pedig Érmihályfalva környékéig terjed ki. Az ebben az ellipsziszben lévő 25-30 település lakosság száma bő kétszeresét tette ki Debrecen népességének.²⁴

Mégis a fő beszállító - és persze vásárló is – a hatalmas határu Debrecen fél százezer lelket közelítő lakossága volt. A heti piacokon a nagyvásárok idején természetesen az állandó piaci vonzáskörzeten kívülről is érkeztek árucikkek, a helyi piaci árusítás ’nyerészkedő’ közvetítő kereskedéssé válását azonban a város igyekezett korlátozni ezekben az esetekben is:

„*A kisebb kereskedők ’s mester embereknek pedig, ide értvén a’ helybeli kereskedőket, mester embereket is, az elő vásárban, a’ Nagy kereskedőkkel együtt nem árulhatnak, hanem csak az elő hét végén szombaton kezdhetik el az árulást, ’s ezt folytathatják a’ következő egész héten.*”²⁵

Az ötvenezres fogyasztói nagyságrend növekvő vásárlóerővel olyan jelentős volt, hogy az 1830-as évektől bizonyos termékeket (vásáru, sáfrány, hamuzsír) már időszakonként heti piaci vonzáskörzettől távolabb eső vidékekről is beszállítottak.²⁶

A debreceni heti és napi piacon a városon kívülről jövők, ha megfizették az ’áruló czédula’ díját a piaci rendtartás keretei között szabadon árusíthattak.

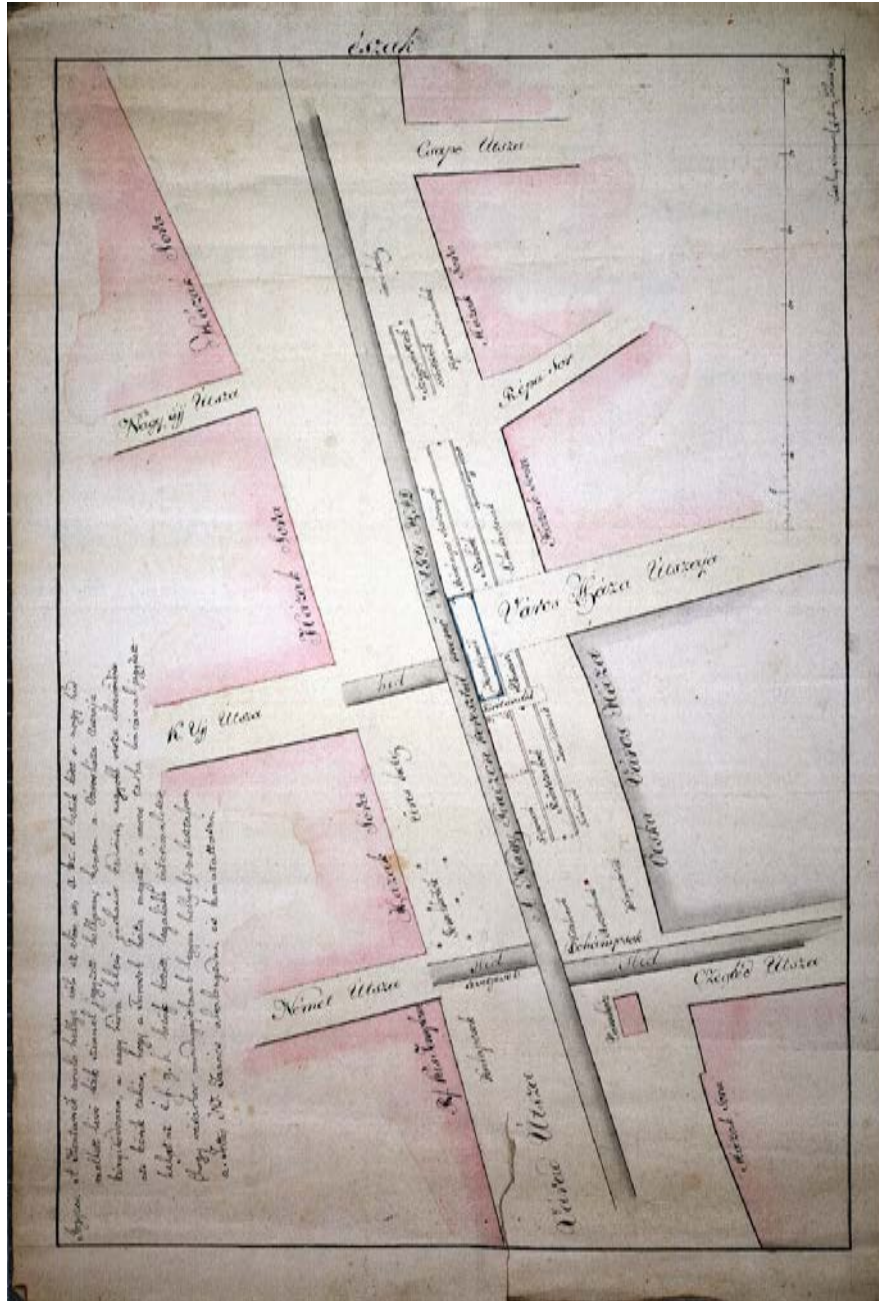
²³ HBmL. IV.A. 1011/n.5. 4. pont

²⁴ Dankó Imre: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 1. 146.

²⁵ HBmL. IV.A. 1011/n.5. 11. pont

²⁶ Gyimesi Sándor: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén. 2. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve X.133

A város központi piacterülete a 19. század elején, az árusító helyek megjelölésével és az akkor még használatos nagy fahíd ábrázolásával

(HBML DVT-437-150)

A cívis város lakosainak az árusítása azonban jóval szabályozottabb volt. A 19. század első felének első évtizedeiben 1000-1300 fő fizetett helypénzt a átlagban hetente a debreceni piacokon. Ezek többsége azokból került ki, akik városi kispiacok vonzáskörzetéből jött. Hiszen nem fizettek helypénzt – a nagyvásárokéhoz hasonlóan - a városban lakó nemesek, a hajdúvárosiak és mindazok a debreceni lakosok, akik saját termékeiket árulták vagy azok a hivatásos piaci árusok és kofák, akik mesterségük után rótták le az adót.²⁷

Az 1830-40-es években egy másfél évtizednyi lanyha visszaesés után újra növekedési pályára állt a debreceni piacok forgalma, a helypénzt fizetők száma most már tartósan másfél ezer közelébe emelkedett. Mivel a helyiek – a szélesebb értelemben, határaival együtt vett Debrecen díjfizetési mentességgel rendelkező lakosai – száma rendszeresen meghaladta a kívülről jött árusítókét, hetente 2500-3000 főre becsülhetjük a város piacain átlagosan megforduló árusok számát.²⁸ A városlakók helypénzfizetési mentessége természetesen nem jelentett teljes szabadosságot. A város - az alapvető ellátási biztonság szempontjain túl – e területen már több szempontot is figyelembe kellett veyen, sokszor ütköztetve és egyeztetve őket. Az egyik fontos szempont volt a városlakók egyes csoportjainak adófizetését is megalapozó létbiztonság. A saját 'polgári' mesterségük körében előállítottak árusítása mellett lehetőséget adott a város szabályozása, hogy a mesteremberek feleségei legálisan árusíthassák a járulékos termékeket: molnárfelések árusíthattak kását, mészárosok és hentesek feleségei zsirt, kolbászt, tepertőt, belet stb. Rajtuk kívül azonban mindenkinek termékcsopontonkénti szerveződésű 'áruló társágokba' kellett tartozni. Ezek a főként asszonyokból álló társaságok időszakonként vezetőt – gazdaasszonyokat – választottak, akik gondoskodtak az adók beszédéséről, az árusítás rendjéről és az áruk minőségéről. Ha vita támadt a tagok között – elég gyakran előfordult – saját hatáskörükben igazságot tettek, akár büntethettek is, a bírságok mellett előfordult rövidebb időszakokra való eltiltás is az árusítástól. Így a városnak kevésbé volt gondja a taxa beszédése, a rendzavarás is csak súlyo-

---

²⁷ Gyimesi Sándor: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén. 2. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve X.133.

²⁸ HBmL IV.A.1013/I/b.27., HBmL IV.A. 1011/n. 5., Gyimesi II. 133, 151.

sabb esetben került a vásárbíró elé. Az önszabályozó kisebb közösségek működtetése ezen a területen is jól igazodott a cívis város hagyományaihoz.

1821-ben, a krízis időszakában 44 piaci társaság működött Debrecenben és csupán az aktív, adófizető tagjaik száma 693 fő volt. Az 1840-es évekre az árus társaságok tagjainak száma ezer fő körül mozgott.²⁹

Ilyen nagyszámú árus, kofa már több alkalommal felvetette a társaságokba felvehető tagok létszámának korlátozását is, vagy korábban nem alkalmazott rotációs módszereknek a bevezetését: például naponkénti vagy hetenkénti váltást az árusításban.³⁰

De a sokaság a szabályszegések gyarapodását is magával hozta. Szinte évtizedenként született városi rendelkezés a kofák „csalárdságának” megakadályozására és szankcionálására. A család trükkök közé tartozott a piaci rendtartás arra vonatkozó pontjainak áthágása, amelyek az élelmiszerek nyereszkes célú felvásárlására vonatkoztak: a piacokra érkező falusi emberektől már a palánkon kívül felvásárolták az aprómarhát és az „élelemre tartozó portékákat” egyben és lealkudott áron, majd két-háromszoros áron adták tovább a piacon. Az így szerzett áruk elkobzásán túl pénzbüntetés, ismétlődés esetén pedig az árulók közül „kicsapatás” lehetett a szigorú következménye a kofai csalárdságnak.

A korlátozásokkal ellentétben a város vezetése külön gondot fordított arra, hogy az árus társaságokba való felvételnél kiemelt szempont legyen azoknak a támogatása, akik betegség vagy megözyegyülés miatt más kereseti forrásra nem számíthattak.

Egészében az 1840-es évekre ezres létszámú debreceni piaci árus-kereskedő réteg a vonzaskörzetből jövőekkel együtt az „aprólék” kereskedelemben hatalmas árumennyiséget mozgatott és biztosította

a helyi lakosság élelmiszer és háztartási szükségleteinek a biztonságos kielégítését, ezen a funkción túl azonban nem igazán terjeszkedett túl. Háttere a tradicionális mezőgazdálkodás vagy kézművesség volt, szerény vagy módosabb megélhetést biztosított, vagyonképzés, tőkefelhalmozás bázisául azonban igen kevésé szolgálhatott.

---

²⁹ HBmL IV. A. 1011/n.1., 1013/f.9., 1013/a.121.

³⁰ Gyimesi Sándor: *Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén.* 2. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve X.135.

Ahogy tapasztalhattuk, a 19. század közepéhez közeledve a nagyvásárok, a kirakodó valamint az állat- és terményvásárok és a hozzájuk kapcsolódó nagybani nyerstermék-piacok (pl. széna) teljes egészében a várospalánkon kívülre kerültek. A belső városban, a palánkon belül csupán **a lakosság napi-heti ellátásában nélkülözhetetlen és megszokott termékek árusítása** és a **kisebb (heti, napi) piacok** maradhattak.

A speciális heti termékárusítási alkalmak nevét a cívisek a vásár szóval illették (szalmavagy széna-, épületfa vásár, sertésvásár stb.), de az árusítás helyének megjelölésekor következetesen a 'piac' kifejezést használták. A heti piacok az 1840-es évekre fokozatosan átvették növekvő helyi és piackörzeti igények kielégítésében a nagyvásárok szerepkörének egy részét is, főleg amelyek a vásári rendtartások szerint a nagyvásárok második hetében, az „elővásár” után kerülhettek sorra.

A belső városban a 19. század első felében lezajlott piaci szakosodás és szerepváltások után a főutcán, a Nagytemplom és a Városháza közötti hagyományos központi területen maradt meg tartósan és intézményesen a piactér, amit a polgárok hangsúlyosan a „Város Piattzá”-nak neveztek.

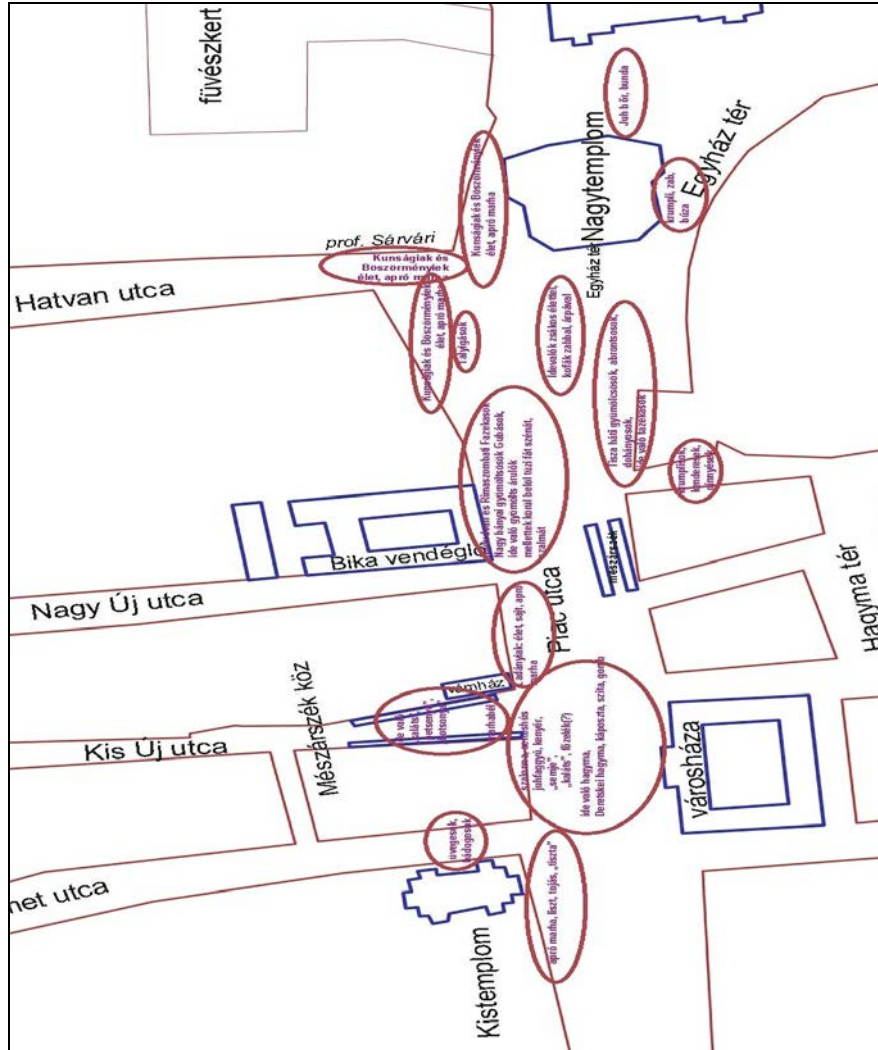
Egy 1840-45. között keletkezett piaci rendtartási irat alapján rekonstruálhattuk a város központi piacterének kiterjedését, tagolódását a rendszeresen árusítók és meghatározott áruféleségek számára biztosított helyek megjelölése alapján:

A város központja és a piactér kiterjedése a 19. század közepén

(HBML DVT- 264-150)

Debrecen központi piacterének rekonstrukciója vaktérképen (1840-es évek)³¹

Ez a dokumentum a városközpontban fennmaradt piac szerkezetének a lokalizálásán túl módot ad annak a megválaszolására is, hogy honnan jöttek és mit árultak az 1840-es években a városi heti piacokon.

³¹ „A Város Piattzán árulók rendinek feljegyzése” alapján. HBmL IV.A. 1011/n. 5. A korabeli vaktérképen való helyazonosításért köszönet Papp Józsefnek, a Debreceni Mikrofilmtár vezetőjének.

Honnan valók?	Mit árultak?
1. böszörményiek	'apró marhát', 'életet'
2. derecskeiek	hagymát, káposztát, zöldséget, szitát, gombot
3. (püspök-)ladányiak	'életet', sajtot, szalonnát, sertéshúst, juhfagygyút, kenyeret, (z)'semjét', kalácsot, főzeléket,
4. nádudvariak	fazekasárut
5. rimaszombatiak	fazekasárut
6. nagybányaiak	gyümölcsöt, gubát
7. 'kunságiak'	'apró marhát'
8. 'tiszahátiak'	gyümölcsöt, dohányt, abroncsot, fazekasárut
9. 'külföldiek'	'életet'
10. helybeliek	
<ul style="list-style-type: none"> • polgár- és szekeres gazdaasszonyok 	kását
<ul style="list-style-type: none"> • gazdaasszonyok 	gyümölcsöt, csirkét, tyúkot, tojást komlót, kását, túrót, tejfelt, tejet, kolbászszírt, tepertőt
<ul style="list-style-type: none"> • kofák (apró marha- és életárusok, zöldség- és gyümölcsárusok, főzelékesek) 	zsákos 'életet', zabot, árpát, krumplit, búzát, hagymát, kenyeret, zselét, kalácsot, főzeléket, apró marhát, lisztet, tojást, tésztát, pecsenyét, kocsonyát 'nagy számmal'
<ul style="list-style-type: none"> • tajigások 	vegyes
<ul style="list-style-type: none"> • kalaposok 	kalapot
<ul style="list-style-type: none"> • szűr- és váltószabók 	szűrt, új ruhát

<ul style="list-style-type: none"> • kézművesek (asztalosok, kö-télverők, szítások, gombosok, abroncsosok, fazekasok, főkötősök, szíjjártók, bádigosok, gyertyások) 	fésűt, cserépedényt, pipaszárat és pipát, 'hüvejes' kést, könyvet, főkötőt, asztalt, ágyat, ládát, gyertyát, abroncsot, kötelet, gombot, szitát
<ul style="list-style-type: none"> • zsidóárusok 	'minden féle oltska holmit', ócska ruhát és csizmát, ócska vászon ruhát(!), könyvet
<ul style="list-style-type: none"> • 'szegény festők' 	festményeket(?)
<ul style="list-style-type: none"> • egyéb helybeliek 	
<ul style="list-style-type: none"> ○ sertés- és lúdkopasz-tók, bárány- és borjúnyúzó 	juhbőrt és bundát, sertéshúst, marhabelet, szalonnát, juhaggyút...
<ul style="list-style-type: none"> ○ tűzifa-, széna- és szalmaárusok 	tűzifát, szénát, szalmát 'kis mértékben' *
<ul style="list-style-type: none"> ○ kenderesek 	kendert 'csomóstul'
<ul style="list-style-type: none"> ○ dohányosok 	dohányt
<ul style="list-style-type: none"> ○ dinnyések 	dinnyét

*(nagyobb tételben a szénpiacon és a szénapiacon)

A forradalom előtti évtized piaci árusítási rendje és a termékek valamint a rendszeresen árulók listája is megerősíti azt, hogy a város és környéke napi szükségleteinek ellátásában a legfontosabb tényező önmaga, a saját határain belülről származó termékek voltak. A szűkebb vonzáskörzetből származó áruk inkább kiegészítették vagy szélesítették a város határain belül előállított áruválasztékot.

***

A város helyi fogyasztási igényeinek kielégítésében volt még egy sajátos - forgalmában sem elhanyagolható - árusítási módozat: a vásár- és piactéren vagy üzleten kívül kötött kereskedés, a **házaló kereskedelem**.

Debrecenben is a házalás hagyományosan elsősorban a vásárookra felhozott, de megmaradt áruk értékesítését szolgálta – a város megtűrte majd szabályozva engedélyezte. Debrecen szabad királyi városi kiváltságaira épülő gyakorlatából fakadt, hogy lakott belterületére – a belső városba – az 1840. évi 29. tc. megszületése előtt nem engedélyezte a zsidó felekezetűek betelepítését. Az 1840 előtti félszázadban a regionális piaci szerepkörű debreceni vásárokhöz és a közvetlen lakossági fogyasztáshoz kapcsolódva nagykereskedők, vásárosok, árendátorok és házalók személyében ismerkedett meg Debrecen polgársága a zsidósággal. A város vezetése egyrészt kiváltságaira támaszkodva ragaszkodott a betelepítési tilalomhoz, amíg az lehetséges volt. Másrészt több okból is (árenda bevételek, a város biztonságos ellátása, a debreceni termékek távolabbi forgalmazása a zsidó nagykereskedők révén, a városi kézművesség nyersanyaggal – főként bőrrrel – való ellátása) egyre erősebben érdekeltté vált a zsidó üzletemberekkel, kereskedőkkel való együttműködésben.

Ez hívta életre a „kint is – bent is” megoldásként a zsidó kereskedők beköltözését egy Debrecen közeli településre, Hajdúsámsonba.

A Bihar vármegyéhez tartozó község többféle módon is különleges kapcsolatban volt Debrecennel.

Távolsága a korabeli debreceni belterület határát jelentő Csapó utcai városkaputól mindössze 13 kilométert számlált, ahogyan a helybeliek mondták, nem volt csak egy *'kis járóföldnyi'*, amit korán kelve, napkelteig meg lehetett tenni, és a nap végeztével is vissza lehetett térni annyi idő alatt, amíg a nap nyugovóra tért.

A közelség mellett erősítette a sajátos kapcsolatot, hogy a sámsoni jobbágytelkek közel fele Debrecen város földesúri tulajdona volt, a sámsoni birtokosság többsége természetes joghatóságként ismerte el nem csupán ezekkel kapcsolatos ügyeiben Debrecen, de a sámsoniak más ügyleteikkel – kölcsönök, váltóügyletek, vásári bonyodalmak – is a város hatóságaihoz fordultak. Ugyanakkor a város vezetői is *'belviszonynak'* tekintették a sámsoniakhoz fűződő kapcsolatukat, rendszeresen árendáltatták számukra nem csupán a községhez tartozó földesúri járandóságait, de a közeli puszták és erdők (Pl. Nagycsere, Haláp) haszonvételeit is rendszeresen bérbe adták a sámsoni közbirtokosságnak vagy sámsoni gazdáknak, üzletembereknek.

Hajdúsámsonban megtelepedő zsidó családokról már a 18. század végi nagy bevándorlási hullámok előttről találhatók források.³² A legkorábbi megtelepedések talán nem hozhatók egyértelműen kapcsolatba Debrecennel, megjelenésük nem jelentett eltérést más Bihar megyei betelepülések jellegzetességeitől. A sámsoni zsidó lakosság gyors gyarapodása a 18. század utolsó harmadában indult meg oly mértékben, hogy 1774-ben már a hitközség megszerveződéséről is szólnak a források – ez a változás már egyértelműen a sajátos „*debreceni kapcsolatnak*” köszönhető. Ekkortól a Sámsonba költöző zsidókat elsődlegesen a felfutó debreceni heti vásárokon jelentkező igények kielégítése és a civis város házaló kereskedelmi lehetősége vonzotta. 1839-ben az öszeírások szerint már 418 zsidó lakost találtak a községben, a családfők foglalkozása többségében házaló volt. A sámsoni zsidókat szinte debreceniekként kezelték, nekik jogukban állt a piaci napokon a város házaiba bekopogtatni és árujukat a lakosságnak közvetlenül eladni. Rájuk is vonatkozott ugyan, hogy napkeltétől napnyugtáig tartózkodhattak Debrecen zárt belterületén, azonban éppen e rendelkezés hozta őket szinte monopolhelyzetbe a távolabbi településekről bejárókkal szemben. Valójában az ötvenezer lakosú és többszintű regionális kereskedelmi központként működő város üzleti forgalma és a belterületen lakás tilalma egyszerre emelte Sámson egyfajta sajátos debreceni megtelepedési hídfőállássá, sajátos „*kényszerű előváros*”-sá a zsidó kereskedők számára.³³ Ez a többlépcsős letelepedési alakzat nem volt ritka Nyugat-Európa középkori kiváltságaikból kibontakozó városaiban sem, és különféle változataiban a 18. század végi, 19. század eleji Magyarországon sem.³⁴

³²A Hajdú-Bihar megyei zsidóság történetének levéltári forrásai. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 29. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 1997.

³³Prepuk Anikó: Az első zsidók Debrecenben. Remény, 3. évfolyam (2000) 3. szám. 39-42.

³⁴Hasonló hídfőállás jellegű alakzatra hívja fel a figyelmet idegen kereskedők betelepülési folyamatában Derek Keene London, Köln vagy éppen Regensburg esetében. Derek Keene: Introduction. Segregation, Zoning and Assimilation in Medieval Towns. In.: Derek Keene-Balazs Nagy-Katalin Szende(ed.): Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Group sin the Medieval Towns of Central and Eastern Europe. 5-6. Hazai hasonló betelepülési alakzatok : Csíki Tamás: A zsidóság városokba településének és gazdasági térfoglalásának néhány sajátossága Észak-, Északkelet-Magyarországon. Történelmi Tanulmányok. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek évkönyve. Miskolc, 1999. <http://mek.nif.hu/02000/02097/html/csiiki.htm>,

Pest esetében: Ladányi János: A zsidó népesség térbeli elhelyezkedésének változásai Budapesten 1870 és 2000 között. In.: Kovács András (szerk.): Zsidók a mai Magyarországon. Budapest, 2002. 77-100.